

Nádor Éva

Családi panoptikum

Ha tíz évvel ezelőtt a Rothauser nevet hallom, eszembe nem jut, hogy vajmi közöm lenne a családhoz, netán rokoni szálak kötnek össze minket.¹ Így volt ez egészen 2009-ig. Akkortájt érkeztem el abba a korba, amikor az ember már nem csak a jelenben él, kezdi jobban érdekelni családja története. Ez sajnálatosan akkor következik be, amikor már nem számíthatunk a szülők, idősebb családtagok segítségére az eligazodásban. Így történt velem is.

Nem tudnám visszaidézni azt a pillanatot, amikor ráébredtem, hogy édesanyám apai ágáról szinte semmit nem tudok. Egyszer csak egy már rég szertefoszlott emlék derengett fel. Bevillant, hogy szüleim valamikor az 1980-as években Siófokra utaztak édesanyám nagybátyjának, Révész Gézának az emléktábla-avatására. Ez egy jó kiindulási pontnak tűnt. Mint tudjuk, „a tett halála az okoskodás”, tüstént cselekedtem. Egy ilyen eseménynek nyilván van nyoma, nem volt nehéz kitalálni, hogy a Polgármesteri Hivatalban kell keresni. Az már szerencse dolga, hogy a telefonkagylót az emléktábla-avatás szervezője, Matyikó Sebestyén József, a Kálmán Imre Múzeum akkori igazgatója emelte fel.

Bizonyára nem meglepő, hogy másnap reggel már az irodájában ültem. Jobb kezembe nem is kerülhettem volna, mivel ő évek óta foglalkozott a siófoki zsidóság történetével, így a Rothauserekkel is. Ez volt számomra az a történelmi pillanat, amikor megtudtam, hogy édesanyám, Révész Emma a Rothauser család sarja. Nem csoda, hogy sohasem hallottam a Rothauser nevet, mivel dédapámmal kezdődően minden felmenőm Révészre magyarosított.

A zsidó asszimiláció egyik fontos eleme volt a névmagyarosítás, amely a Rothauser családban már a 19. század közepén megkezdődött. Az asszimiláció másik fontos megnyilvánulása, a vegyes házasság családunkra nem volt jellemző. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a vidéki zsidóság az ortodox irányzathoz tartozott és zártabb közösséget alkotott. Ennek ellenére a magyar nemzet integráns részének érezték magukat, amit jól mutat az 1848–1849-es szabadságharcban való aktív részvételük is.

A siófoki találkozó nagy lendületet adott a kutatáshoz. Egyik sikerélmény a másikat követte, ami nem csoda, mert ha nem is Figaro, de Rothauser itt, Rothauser ott. A nehézséget éppen az jelenti, hogy

igen szerteágazó családról van szó: számos gyerek, testvér, nagybácsi, nagynéni. E tekintetben a legszorgalmasabb ükapám testvére, Rothauser Lipót és felesége, Regina voltak, akiknek 14 gyermekük született. A társadalmi változásokat jól mutatja, hogy a Rothauserek háromnegyede 1800 előtt, illetve az 1800-as években született, míg 1900 és 2019 között csupán az egynegyedük. Ha már a statisztikáknál tartunk, érdemes megemlíteni, hogy az átlagos korkülönbség férj és feleség között 7 év, a nők átlagéletkora a házasságkötéskor 23 év volt.

Az első Rothauserek már a 18. század közepén Magyarországra települtek a morva területekről. A Veszprém Megyei Levéltár adatai szerint az első Rothauser 1757 körül érkezett Veszprémbe, ahol azután a Rothauserek 1938-ig fontos szerepet tölthettek be mind a zsidó hitközségben, mind a gazdasági életben, sőt a közigazgatásban is. Házasságaik, gazdasági mobilitásuk következtében számos Rothauser került Siófokra és Budapestre, illetve más országokba.

Minél jobban beleástam magam ennek a polgári családnak a történetébe, annál több kimagasló tehetséggel találkoztam. Olyan művészekkel, tudósokkal, akik Magyarországon kevésbé vagy csak igen szűk szakmai körben ismertek. Így született meg bennem az elhatározás, hogy megismertetem Önöket ezekkel a családtagjaimmal.

A nem vér szerinti rokonok közül nem hagyhatom említés nélkül Schuller Aladárt és Schuller Imrét, akik házasság révén, édesanyám anyai ágáról kerültek családunkba.

Habár a Rothauserek és Schullerek tehetsége különböző területeken bontakozott ki, és ők maguk különféle életutat jártak be, jó néhány közös vonásuk volt. Asszimilált polgári családból származtak, vallásukat nem gyakorolták, *kulturálisan* voltak zsidók. Igyekeztek integrálódni abba a társadalomba, ahol éltek. Az más kérdés, hogy törekvésük dacára többen így sem kerülhették el a munkaszolgálatot, a koncentrációs tábort, a bujkálást.

Híres emberekért tehát nem kell a szomszédba mennem, és ez nem csak átvitt értelemben igaz, ugyanis vannak, akik bizonyos formában évtizedek óta velem élnek. A nappalink falán lóg egy hangulatos utcarészletet ábrázoló kép, amit nagyon sze-

reték. Az 1920-ban készült szénrajzot sokszor nézegettem édesanyám lakásában, de az aláírásra nem sok ügyet vetettem. A kép két évtizede, édesanyám halála után került hozzám, akkor figyeltem fel a művész nevére: Révész-Ferryman Ferenc. Nem csoda, hogy a név felkeltette érdeklődésemet, mivel édesanyám leánykori neve Révész.

Ekkor persze már senkit nem kérdezhettem meg a családi vonatkozásokról, így magamnak kellett megkeresnem a választ. Sokáig nem jártam sikerrel. Annyit megtudtam, hogy a művész Siófokon született, ami még érdekesebbé tette a dolgot, hiszen nagyapám is siófoki születésű. Hosszas kutatás után sikerült kiderítenem, hogy nagyapám és ő másodunokatestvérek voltak. Bizonyára ismerték egymást, hiszen Siófok lakossága 1890-ben csupán 4533 fő volt, abból 526 izraelita vallású. Nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen közösségben ne lett volna kapcsolat a két Révész (Rothauser) család között.

Az én dédapám, Rothauser Adolf Ábrahám 1851-ben született Veszprémben, Siófokon házasodott, gyermekei ott születtek. Borkereskedéssel foglalkozott, mellette számos közfunkciót is betöltött. Nevét 1882-ben Révészre magyarosította. Révész Adolf és fiai feltehetőleg 1891-ben költöztek Budapestre, dédapámnak az akkori Hegedűs Sándor utca 15-ben – ma Szófia utca – volt bérháza.

Amikor Révész Ferenc 1893-ban megszületett Siófokon, Révész Adolf és gyermekei már Budapesten éltek. Ferenc édesapja, Rothauser Arnold Ábrahám gabona- és lisztkereskedő 1900-ban szintén Révészre magyarosította a nevét. A család később Budapestre költözött, a II. kerületi Henger utca 7. szám alatt laktak.

Az már örök titok, hogy a másodunokatestvérek, Révész Adolf és Révész Arnold fiai ismerték-e egymást. Mivel a zsidó családokban nagy volt az összetartás, valószínűsíthető, hogy nagy családi összejöveteleken találkoztak.

Ferenc-Francis budapesti építészeti tanulmányai után Londonba utazott. Először Frank Brangwynnél,² később a német Walter Sickertnél³ folytatott művészeti tanulmányokat. Ők ketten voltak, akik beavatták a sokszorosított nyomdai grafikai eljárás rejtelmeibe is, ami a későbbiekben fontos szerephez jutott művészetében.

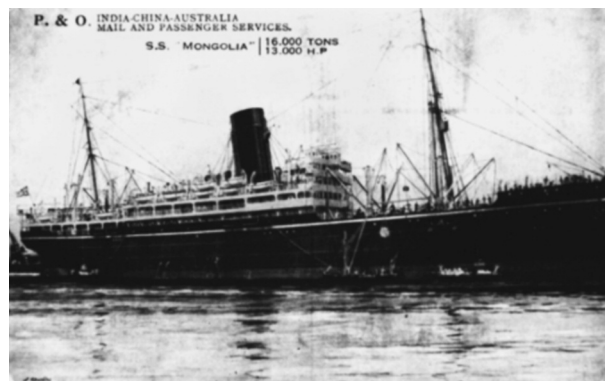
Francis Revesz-Ferryman igen sokféle technikát használt, munkái között olajfestmények, akvarellek, fametszetek, rézkarcok egyaránt megtalálhatók. Hasonló sokoldalúság jellemző a stílusára is, a klasszikustól a modernig minden fellelhető alkotásaiban.

Az első gyűjteményes kiállítása 1916-ban volt Londonban. 1917-ben ugyanott Horace Taylорral⁴

rendezett kollektív kiállítást. Hazatérte után, 1919-ben a budapesti Nemzeti Szalonban, 1923-ban a Belvedere Galériában volt kiállítása. Ez utóbbiról így írt a Pesti Napló: „Vasárnap délelőtt nyílik meg a Belvederében Révész-Ferryman Ferenc festőművész kiállítása. Ez a tehetséges fiatal festő, aki Londonban Brangwynnél tanult s külföldi kiállításokon gyakorta szerepelt, itthon is állított már ki egy-néhányszor. Friss, eleven színeit valami pasztelles légység fokozza le, emlékeztetve a preraffaelita angol mesterek elmosódó tónusaira. Dekoratív hajlandósága s komponáló ereje egyformán megmutatkozik színes tusrajzain, temperáin s olajfestményein. *Amazonokja*, *Velencéje*, *Szentendrei részlete*, *Don Quijotéja*, *Vörös turbános férfitja* és *Férfifeje* kiforrott talentumról tanúskodnak, úgyszintén saját eljárása szerint kézzel festett grafikai is. Színhangolásban és vonalvezetésben rendkívül finom egy gobelinje.”⁵

A Belvedere Szalonban rendezett nagysikerű kiállítása után Amerikába költözött. Revesz-Ferryman életének és munkásságának feltárásához számos forrást használtam, közülük talán a legérdekesebb az 1923. szeptember 11-én az Ellis Islandre érkező Mongolia hajó utaslistája. A dokumentum tanúsága szerint Revesz-Ferryman 20 éves feleségével, Margittal és pár hónapos kisfiával, Frankkel hajózott át Londonból New Yorkba. Az érkezőknek meg kellett jelölniük egy ún. célszemélyt, aki általában rokon vagy barát volt. Francis Revesz-Ferryman nem egy személyt, hanem egy intézményt – Modern Art Service 717 Seventh Avenue, New York – jelölt meg. Ez is jelzi, hogy 1923-ra már bizonyos szakmai ismertséget, sőt elismertséget szerezhetett.

Az Amerikai Egyesült Államokba való érkezése után New York Little Neck negyedében telepedett le. Az USA-ban mintegy 30 egyéni kiállítása volt, amelyek közül a legjelentősebbek New Yorkban és

Mongolia gőzturbinás óceánjáró, 1923

Chicagóban voltak.⁶ További kiállításokat rendezett Németországban, Norvégiában és Ausztráliában. Bár számos olajfestmény, akvarell került ki a műterméből, ma leginkább színes fametszeteiről és rézkarcairól ismert. Ez utóbbiak főként egzotikus madarakat, állatokat, tájakat, városrészleteket és folklorisztikus témákat ábrázolnak. A rusztikus hatás érdekében gyakran alkalmazott lakkozást a nyomatokon.

Művei a mai napig megtalálhatóak néhány neves aukciósház és galéria weboldalán. 2018-ban a Nagyházi Galéria és Aukciósház aukcióján a *Kormoránok* (1921) című alkotása szerepelt.

Úgy tűnik, hogy akkor sem volt könnyű egy művész élete, Révész-Ferryman mindennapi megélhetését a bélyegkereskedés jelentette, a New York-i 5. sugárúton a közkönyvtárral szemben volt üzlete. Egész életében rajongott a bélyegekért, ezért az is lehet, hogy ezt a szenvedélyét élte ki F. R. Ferryman Stamp Business néven megalapított vállalkozásában.

Lakásunkban egy másik Révész nevű művész festménye is megtalálható: a *Csendélet bagymákkal*. Az 1912-ben Budapesten született Andres Gabriel Revesz, édesanyám első unokatestvére, (Francis Revesz-Ferryman a másod-unokatestvérük). 1975-ben Madridban jelent meg művészeti albuma, az abban bemutatott 72 olajfestmény jó betekintést ad művészetébe. Főként csendéleteket és tájképeket festett, előbbieket jellemzően klasszicista, utóbbiakat impresszionista vonásokkal mutatnak. Képeinek színvilága lenyűgöző.

Révész András (mert eredetileg ez volt a neve) a szolnoki művésztelepen Fényes Adolf⁷ vezetésével, mások mellett Pólya Tiborral,⁸ Pólya Ivánnal⁹ és Szüle Péterrel¹⁰ együtt folytatott művészeti tanulmányokat. Később elvégezte a budapesti Közgazdasági Egyetemet, eredeti szakmája biztosítási matematikus. Ezt követően a párizsi La Grande Chaumière Akadémián folytatta tanulmányait. 1938 óta Venezuelában élt, 1953 óta szerepelt kiállításokon. Egyéni kiállításai közül a jelentősebbek: Caracas (1966) New York (1967), Párizs (1970). A Műcsarnokban 1982-ben részt vett a *Külföldön élő magyar származású művészek 2.* kiállításán.

Édesapja, Révész István halála után édesanyja, Aranka néni az 1960-as években visszaköltözött Európába. Először Ausztriában, Bad Gleichenbergben élt, majd Budapestre költözött, az Andrássy úton bérelt lakást. Rendszeres szombati ebédvendég volt nálunk.

Andres – nekünk Bandi – több ízben járt Magyarországon feleségével, Tinucával. Édesanyját látogatták.

Emlékszem, nagyon karizmatikus, elegáns férfi volt. Egy mulatságos emlékem is kötődik hozzájuk. 1978-ban Párizsban a Rue de Rivolin sétáltunk, amikor egy ismerős párt pillantottunk meg. Révész Bandit és feleségét véltem felfedezni, de bizonytalan voltam. Egyre közelebb kerültünk, de én még mindig azt kérdezgettem: „ezek nem a Révész Bandiék?” Amikor már szinte beléjük botlottunk, a válasz már egyértelmű volt. 1978-ban egy átlag magyar turista nem rendelkezett sok valutával, ezért nagyobb luxusra nem futotta. Így azután fantasztikus élmény volt, amikor Bandiék meghívtak a Place du Tertre-n lévő hangulatos étterembe. Arról már nem is beszélve, hogy kedvességüknek köszönhetően eljutottunk a Lido de Parisba, egy akkori híres kabaréba, ahol egy számunkra ismeretlen világba csöppentünk.

Családunk következő híres tagjához már egy kicsit messzebbre kell mennem, bár a kiindulás még mindig Siófok. Ott született 1878-ban nagyapám féltestvére, Révész (Rothauser) Géza. Ő dédapám, Révész (Rothauser) Adolf Ábrahám Wolf első házasságából származott.

Elemi iskolába Siófokon járt, a város másik híres szülőttel, Kálmán Imrével együtt. A középiskolát már Budapesten, a Markó utcai főgimnáziumban végezte, 1896-ban ott érettségizett. 1897 és 1902 között tanulmányokat folytatott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karán, ahol kriminálpszichológiai disszertációjával jogi diplomát szerzett. Ezt követően a szakma legjelentősebb képviselői mellett dolgozott. A diplomaátvétel után Göttingenbe ment, ahol Georg Elias Müller¹¹ professzor mellett folytatott pszichológiai kutatásokat. Edmund Husserl¹² filozófiai és Max Verworn¹³ fiziológiai előadásait is hallgatta. Egy évig Berlinben Carl Stumpf,¹⁴ a hallás lélektanának legnevesebb kutatója mellett dolgozott. Kutatásait Emil du Bois Reymond¹⁵ intézetében folytatta. 1906-ban a filozófiai doktorátust is megszerezte. Habilitációja után a budapesti egyetem pszichológiatanárává nevezték ki.

Révész Géza igen sokrétű tudományos tevékenységet folytatott, őt tartják a magyar kísérleti lélektan megalapítójának. Ő alapította Magyarországon az első lélektani laboratóriumot. Tanítványai között volt Gleimann Anna, Lénárt Edit pszichológus és Hermann Imre pszichoanalitikus. Fontos kutatási területe volt a zenepszichológia. Mély barátság fűzte Bartók Bélához és Kodály Zoltánhoz. Figyelemre méltó Nyíregyházi Ervinről, a zenei csodagyerekről készített pszichológiai monográfiája. Ugyancsak figyelmet érdemelnek halláspszichológiai vizsgálatai.

Dr. Révész Géza pszichológus, egyetemi tanár

Czeizel Endre írta róla: „Révész Géza a XX. század magyar származású géniusza közé tartozik. Én Révész Gézát tekintem a kreatológia első nagy hazai személyiségének az 1918-ban megjelent *A tehetőség korai felismerése* című munkája alapján.”

Révész Géza szakmai pályafutása mellett érdekes néhány magánéleti kérdést is érinteni.

Berlinből hazatérve aktívan részt vett a tudományos közéletben. 1910-ben feleségül vette Alexander Magda művészettörténészt, Alexander Bernáth filozófus, esztéta (1850–1927) lányát. Alexander Bernáth másik lányát egy híres magyar matematikus, Rényi Alfréd vette el. A Matematikai Intézet ma az ő nevét viseli.

1919-ben a korabeli közlemények szerint a tanácskormány kinevezte Révészt a kísérleti lélektan rendes tanárává és egyidejűleg a kísérleti lélektani intézet igazgatójává. Pléh Csaba Széchenyi-díjas pszichológus, nyelvész a Révész-hagyaték dokumentumaira támaszkodva leleplezte ezt a legendát,¹⁶ bemutatva a Zichy János királyi vallás- és közoktatási miniszter által aláírt kinevezést. Révész nem volt kommunista, de mint progresszív gondolkodású, humanista ember kétségtelenül jelentős szerepet játszott az 1918–1919-es forradalmak szel-

lemi mozgalmában. Ezért támadásoknak, meghurcoltatásnak volt kitéve. 1919 őszén tanulmányi szabadságát töltötte Göttingenben, ott értesült arról, hogy az egyetem bölcsészkarja fegyelmi eljárást kért ellene. A fegyelmi tárgyalásra ugyan nem került sor, de állásából felfüggesztették.

Miután működését teljesen ellehetetlenítették, az emigráció mellett döntött. Így került Révész Géza Amszterdamba, ahol az Amszterdami Egyetemen 1932-ben professzori kinevezést kapott. Az ő nevéhez fűződik az egyetem pszichológiai intézetének megalapítása. Egy sor egyetemen volt megbecsült vendégelőadó. Lélektani kutatásaiban nemzetközileg is új eredményeket ért el. Egyebek mellett rendkívül eredményesek voltak zenélélektani kutatásai, amelyek a zenei nevelés és zenei tehetség kérdéseire is kiterjedtek. Az orvosi pszichológia keretein belül figyelemre méltóak a vakok lélektanára vonatkozó kutatásai.

Eredeti szakterületem a marketing, ezért különös érdeklődéssel olvastam arról, hogy Révész Géza már 1926-ban foglalkozott a reklám pszichológiájával, amiről előadást is tartott. „A pszichológia ott kapcsolódik be a reklám-problémába, amidőn arról van szó, hogy mily módon lehetne reklámmal a legnagyobb hatást kiváltani, hogy kell a reklámnak megkonstruálva lenni, hogy feltűnjön, az emlékezetbe rögződjék és a vevői kedvet tömegszuggeszció alapján kiváltsa.”¹⁷ Az előadás további folyamán az előadó azon pszichológiai elveket említette, amelyek a reklámtechnikában fontosak és melyek nélkül a reklám hatása csak a véletlen szerencsének tudandó be. 1945 után próbálták visszahívni a budapesti egyetemre, de nem jártak sikerrel. 1947. június 6-án az MTA külső tagjává választották.

Révész Géza Hollandiában is fenntartotta magyarországi szakmai kapcsolatait, elsősorban Hermann Imrével,¹⁸ Kornis Gyulával.¹⁹ Az amszterdami Révész ház mindig nyitva állt a magyar művészek és tudósok előtt. Hazaszeretetére, magyarságára a legjobb példa az érettségitalákozójára küldött üzenete: „Annak ellenére, hogy itt Hollandiában úgyszólván mindent elértem, amit egy tudós munkával elérhet (egyetemi tanár lettem, pszichológiai intézeti igazgató, tudományos társaságok tagja, az Acta Psychologica főszerkesztője stb., stb.), mégsem érzem magam itthon, mégsem érzem, hogy azon a helyen vagyok, ahová tartozom.”²⁰

1983-ban siófoki szülőháza falán emléktáblát helyeztek el, az ünnepségen részt vett lánya, Judith Laquer-Révész és unokatestvére, Révész Emma, az édesanyám is. Sajnálatos, hogy a ház jelenleg igen rossz állapotban van, kérdéses, meddig őrizheti Révész Géza emlékét. Utcát is elneveztek róla, a sió-

Révész Géza emléktáblája, Siófok (1983)

Judit Laquer-Revesz keramikus, szobrászművész

foki futballstadionhoz vezető utca az ő nevét viseli.

Judith Laqueur-Révész saját jogon is említést érdemel, hiszen ismert szobrászművész volt. 1920-ban szüleivel érkezett Hollandiába. Tanulmányait nem ott, hanem Budapesten, az Iparművészeti Főiskolán végezte, tanára Vedres Márk²¹ volt. A későbbiekben Amszterdamban keramikusként tevékenykedett, munkáiban érzékelhető a magyar népművészet hatása. 1938-tól rendszeresen voltak kiállításai. 1940-ben ment férjhez egy német ügyvédhez, akivel 1957-ben Hágába költöztek. Akkor már édesapja nem élt. Van egy ikonikus elefántkerámiaja, amit 1960-ban készített Julianna holland királynő²² és férje, Bernát herceg²³ toszkánai házának oromzatára. Miután a házat lebontották, a szobor Hollandiába, az otterlói csempemúzeumba került.

Révész Judithoz személyes élmény is köt. 2009-ben Siófokon Matyikó Sebestyén József megadta nekem Judith telefonszámát azzal a megjegyzéssel, hogy néhány éve nem beszélt vele, nem tud róla, de próbáljam meg, amennyiben életben van, 94 éves.

Amint hazaértem, felemeltem a telefont és izgatottan tárcsáztam. Néhány csengetés után kellemes női hang szólalt meg. Ő volt az. Először természetesen bemutatkoztam és felvázoltam a családi kapcsolatokat, hogy az életkorából adódó esetleges bizalmatlanságát eloszlassam. Nagyon jól emlékezett édesanyámra, gyerekkori és siófoki találkozásukra. Nagyapámnak, Révész (Rothauser) Györgynek Csupakon volt egy szőlőbirtoka, ahol testvérének, Révész Gézának Judith leánya gyerekkorában több ízben nyaralt. Édesanyám és ő egyidősek voltak. Ezek a közös nyaralások 1917 és 1920 között lehettek, ugyanis 1920-ban Révész Géza és családja elhagyta Magyarországot. Telefonon hosszan elbe-

szélgettünk a családi dolgokról. Elmondta, hogy a Garda-tónál él, és tervez egy látogatást Budapestre – akkor feltétlenül találkozni szeretne velem. Erre a látogatásra sajnos már nem került sor, értesítettek, hogy egészségi állapota miatt mégsem vállalkozik az útra. Reménykedtem, hogy még láthatom, de nem így történt, annak ellenére, hogy csupán 2018-ban, 103 éves korában hunyt el. Nagyon sajnálom, hogy ezt a találkozást lekéstem.

A továbbiakban nemcsak földrajzilag, de időben is csaknem 150 évvel messzebbre kell visszamenünk.

Kezdjük a sort Rothauser Terézzel, dédapám unokahúgával. Nem nevezném magam operarajongónak, de kedvelem a műfajt, és ifjabb koromban hosszú évekig volt bérletem a Magyar Állami Operaházba. A családkutatás meglepő dolgokat hozott felszínre, többek között megtudtam, hogy Rothauser Teréz korának híres mezzoszoprán operaénekesse volt. Rothauser Ignác (1831–1923) és Berger Borbála (1842–1901) gyermekeként 1865-ben született Budapesten. Édesapja, Rothauser Ignác a veszprémi Rothauser családból származott, foglalkozására nézve kereskedő volt. Kilenc gyermeke közül Teréz és Eduárd futott be nemzetközi karriert. A szülők még büszkék lehettek lányukra, hiszen Teréz már 1886-ban szerepelt a Budapesti Zenekedvelők Egyesületének hangversenyén.

Rothauser Teréznek kiváló mesterei voltak, éneket Bellovics Imrénél,²⁴ színpadi játékot Újházi Edétől²⁵ tanult. Zenei tanulmányait Berlinben is folytatta.

1887 júniusában a lipcsei városi színház szerződtette, 1889 áprilisától pedig a berlini udvari operaház énekesnője lett. Rendkívüli népszerűsége tett szert, ma azt mondanánk, igazi sztár volt. Mezzo-

szoprán hangja nemcsak a közönséget bűvölte el, Richard Strauss is elismerően nyilatkozott az énekesnő hangjáról, II. Vilmos császár pedig a „valaha volt legjobb Carmennek” nevezte. A császár elismerése jeléül személyesen nyújtott át egy gyémántokkal kirakott zafír brosstűt, amelyen a császár monogramja és a korona is látható volt. Rothauser Teréz sikeréről így írt a korabeli sajtó: „Berlinből jelentik, hogy az Opera csütörtöki előadásán *Carmen* adták Carusoval és a császári pár is jelen volt az előadáson. A címszerepet Rothauser Teréz, a budapesti születésű jeles művésznő énekelte, aki két év előtt Budapesten is vendégszerepelt. A második felvonás után a császári pár az udvari páholyba kérette Carusot és Rothauser Terézt és Carusnak gratuláltak, a művésznőnek pedig, aki csütörtökön 150-edszer énekelte *Carmen*, bámulatukat fejezték ki nagyszerű alakítása felett.”²⁶

Rothauser Teréznek igen széles repertoárja volt. Több német ősbemutatón szerepelt – Bizet: *Djamileb*, Puccini: *Pillangókisasszony* –, és énekelt az *Otello*, a *Falstaff*, a *Denevér* berlini bemutatóján. Különösen nagyra értékelték Mozart-interpretációit. Több helyen vendégszerepelt, így Drezdában, Lipcsében és Weimarban.

Budapesten csupán néhány alkalommal lépett fel, így 1899-ben és 1901-ben a Royal-teremben, 1902-ben a Vigadóban. A Magyar Állami Operaházban 1905-ben Mignonként debütált.

Rothauser Teréz Berlin Wilmersdorf kerületében élt egy ötszobás lakásban testvérével, Katalinnal. Egy ideig öccse, Eduárd is velük lakott.

Miután énekesi pályáját 1914-ben befejezte, énektanárként tevékenykedett Berlinben. 1940-ben, a 75. születésnapjára nagy csokor virág érkezett Heinz Tietjentől, a berlini opera intendánsától.

Ennél a pontnál meg kell állnunk! Rothauser Teréz személyében egy igen sikeres, nemzetközileg elismert művészt ismerhettek meg. Berlinben élt, nagyra tartották. És mi történt vele? Gondolom, már kitalálta a kedves Olvasó.

1941-ben megvonták a nyugdíját. Az idős művésznő hiába írt Heinz Tietjennek és Göringnek, hiába hivatkozott az Udvari Operánál eltöltött negyed évszázadra és magyar származására, leveleire nem érkezett válasz. Először hét zsidó nőt költöztettek nagy lakásába, majd 1942 augusztusában gestapósok jöttek érte, hogy a Grosse Hamburger Straße-i gyűjtőtáborba szállítsák. Ekkor pár percet kért, odaült a Vilmos császár festménye alatt álló nagy zongorájához, és utoljára eljátszott a „Teure Heimat, lebe wohl” kezdetű népdalt.

A Grosse Hamburger Straße korábban másról volt nevezetes. Ott volt a legrégebbi városi zsidó te-

Rothauser Teréz Carmen szerepében

mető, amelyet a zsidó közösség 1672-ben nyitott meg. Ez az a hely, ahová 1786-ban eltemették Moses Mendelssohn filozófust, akinek nevéhez a zsidó felvilágosodás – haszkala – fűződik. Itt volt a zsidó hitközség idősotthona és a zsidó fiúiskola. A nemzetiszocialisták a temetőt lerombolták, az ott-honba pedig a deportálásra szánt zsidókat helyezték el. Hiába volt Rothauser Teréz egy negyedszázadon át a német opera csillaga, innen vitték 1942. augusztus 21-én Theresienstadtba, ahol 1943. április 20-án meggyilkolták. Egy évvel később, 1944. május 19-én ugyanerre a sorsra jutott testvére, Katalin is.

Többször voltam Berlinben, de nem tudtam, hogy Berlin-Wilmersdorfban a Konstanzer Straße 11. előtt Rothauser Teréz emlékére botlatókövet helyeztek el. Ha még egyszer eljutok Berlinbe, nem feledkezem meg róla.

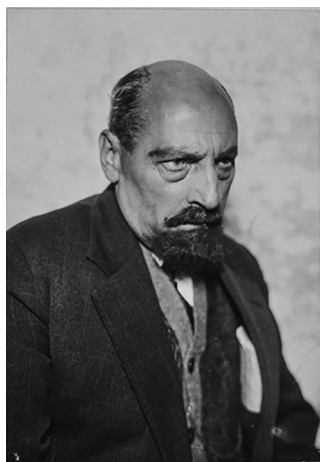

Rothauser Eduárd, nővéréhez hasonlóan, szép karriert mondhatott magának. 30 éves korában feladta ügyvédi foglalkozását, inkább a színészi pályát választotta. A dolog nem volt teljesen meglepő, hiszen ifjúkorában gyermekszínházi csoportot vezetett, és később is megmaradt a színház iránti ra-

jongása. Pályamódosításáról a Pesti Napló is beszámolt: „A színház ördöge, amelyről *Szécsi* Ferenc színdarabot is írt, most egyszerre megszállott és színpadra hajtott egy huszár főhadnagyot és egy köz- és váltóügyvédet. Az egyik a kardnak, a másik a kereseteknek mond búcsút és a közeli napokban már meg is kezdik működésüket, mint színészek. A Színészegyesület tanácsa tegnap adott működési engedélyt *Thury* Zoltán huszár főhadnagynak és dr. Rothauser Ede budapesti gyakorló ügyvédnek.”²⁷

Eduárd Kassán kezdte színészi pályafutását, Rác Ede művésznéven. Először Sardou *Boszorkány* című darabjában lépett fel, mérsékelt sikerrel. Komjáthy János igazgató ennek ellenére bizalmat szavazott neki. Döntése beigazolódtott: az ott töltött hat év alatt Rác óriási népszerűsége tett szert. Ezt követően rövid ideig a budapesti Nemzeti Színházban játszott, majd külföldre ment. Alexander Strokoschnál tanult, majd 1910-ben Max Reinhardt szerződtette őt a berlini Német Színházhoz. Klasszikus darabokban, mint például a *Rómeó és Júlia* vagy a *Szentivánéji álom* játszott jó karakter szerepeket.

1913-tól filmszínészként dolgozott, még az első világháború alatt is végig forgatott, mintegy 30 némafilmben játszott. Mások mellett a kor leghíresebb rendezőinek, Heinrich Zillének, Gerhard Lamprechtnek a filmjeiben szerepelt. Leghíresebb filmjei: *Die Verrufenen* (1925), *Menschen untereinander* (1926), *Die Unehelichen* (1926). Sokoldalú tehetség volt, forgatókönyvet írt, rendezett. A Székely István által rendezett, *Ein steinreicher Mann* című vígjátékban is játszott. Talán nem véletlen, hogy néhány filmje DVD-formátumban szerepel az Amazon kínálatában.

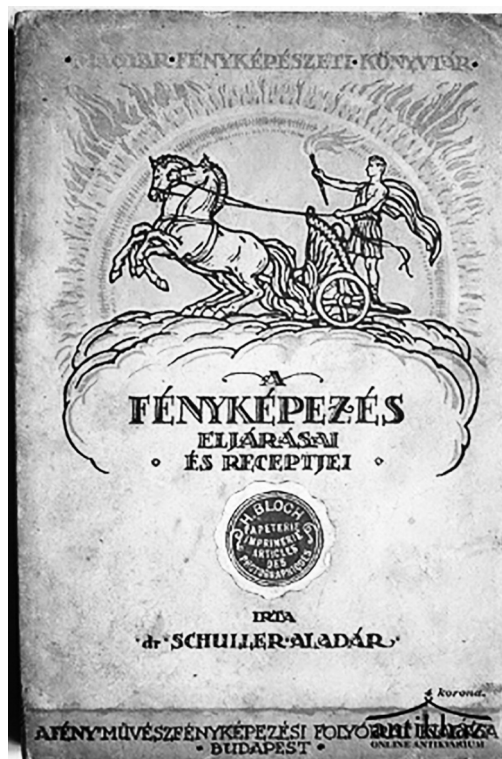

Eduard Rothauser Lenin szerepében, Carltheater, Bécs, 1928.

Az 1930-as évek elején még néhány hangosfilmben szerepelt, majd a nemzetiszocialisták hatalomra jutása után – még éppen időben – Spanyolországba, Barcelonába emigrált. Ott már fel kellett hagynia a színészettel, megélhetését baromfifarmja biztosította. Barcelonában halt meg 1956-ban.

Most búcsút intek a Rothausereknek, és bemutatok két nevezetes Schuller rokont.

Anyai nagymamám testvére, Barber Felice 1924-ben kötött házasságot dr. Schuller Aladárral. Nagyon tehetséges ember volt, 1908-ban végzett a Műegyetemen, doktorátusát Charlottenburgban szerezte. Ott rögtön elkezdett színes fényképezéssel foglalkozni. 1912-től az antwerpeni Gevaert gyárban folytatta kísérleteit, de miután az ösztöndíja megszűnt, visszatért Magyarországra, majd magánlaboratóriumában dolgozott és kísérletezett tovább.

Az első világháborúban katona volt. Megsebesült, felgyógyulása után egy löpőgyárba kérte beosztását, ahol nitrocellulózzal kísérletezett. A háború után egy rövid ideig a sárvári Műselyemgyárban dolgozott vegyészként. Ezt követően 1918-ban Sasalmon megalapította a Continental Nyersfilmgyár Rt.-t. Ez a családi részvénytársaság 1923-ra tönkre is ment. A családi legendárium szerint ekkor Belgiumba utazott, ahol a vonaton megismerkedett a híres Gevaert gyár egyik vezetőjével. Innen már egyenes út vezetett Antwerpenbe.

Házasságkötése után, 1925-ben belépett a Gevaert céghez. Az évek során számos találmánya volt, amelyet a gyár megvásárolt. Továbbfejlesztette a fényérzékeny réteget hordozó filmszalag öntési technológiáját, s megtalálta azt a nem gyúlékony filmanyagot, amelyet 1937-ben hoztak forgalomba. Az egy felvétellel történő közvetlen pozitív kép elkészítését az ő 1939-es szabadalma tette lehetővé. Ezt a találmányát a belga Gevaert cég hasznosította, s a Polaroid fényképezőgépekben azóta is ezt az eljárást alkalmazzák.

Munkássága alapján nem véletlen, hogy megkapta az I. osztályú ipari érdemérmét és a belga Koronarend Lovagkeresztjét.

Schuller Aladár humanista felfogású ember volt, sok magyarországi menekültet támogatott.

Aladár egy tízgyermekes zsidó család sarja volt, aki Belgiumban titkolta zsidóságát. Úgy látszik, ő már 1924-ben megérezte a közeljövő történéseit. Gyermekait katolikus iskolába járatta, zsidó származásukról nem világosította fel őket. Meg volt győződve róla, hogy zsidó származásáról senki nem tud, de rá kellett jönnie, hogy tévedett.

Amikor a németek megszállták Belgiumot, félvén attól, hogy valamelyik munkatársa feladja, bujkálni kényszerült. Először Belgiumban maradtak, de vidékre költöztek, majd úgy döntött, Magyarországon nagyobb esélyük van a túlélésre. 1942-ben Budapestre költöztek. Felesége édesanyja, bátyja és unokaöccse a Damjanich utcában laktak. Azt a lakást azonban nem találták biztonságosnak, ezért egy zuglói házba mentek, ahol több más menekülttel együtt bujkáltak. Csodával határos módon a terv bejött, és ott éltek meg a felszabadulást. A háború után visszatértek Antwerpenbe.

A zuglói Torontál utcai házhoz is tartozik egy személyes élményem. 2009-ben Schuller Aladár fia, édesanyám első unokatestvére, családjával Budapestén járt. Jean nosztalgikus hangulatban volt, és meg akarta mutatni fiainak a régi emlékeket. Ezek egyike volt megmenekülésük színhelye. Elmentünk a Torontál utcába, de bizonytalan volt, hogy melyik ház is lehetett, ahol bujkáltak. Ott álldogáltunk, vártuk, hogy felidéződjenek az emlékek, amikor az ablakból egy fiatalember kedvesen kiszólt, hogy tud-e valamiben segíteni. Amikor elmondtuk jöveletünk okát, csak annyit mondott: „Jöjjenek be, édesapám többet tud erről mondani!” Kiderült, hogy a ház akkori tulajdonosa az ő nagybátyja volt.

Schuller Aladár korán, 74 éves korában elhalálozott. Vele sajnos nem találkozhattam, de feleségével, aki édesanyám nagynénje volt, egészen 1984. évi haláláig folyamatosan közvetlen kapcsolatban voltam.

A családi panoptikum bemutatását Schuller Aladár unokaöccsével, Schuller Imre operatőrrel fejezem be.

Imrét gyerekkorom óta ismertem, az 1960-as években évente többször jöttek lányával, Verával és fiával, Jánossal látogatóba hozzánk. Akkor még Imre bácsi volt nekem. Végtelenül kedves ember volt, olyan szerény, hogy gyerekként nem is sejtettem, hogy elismert művész.

Schuller Imre mindig csodálattal beszélt nagybátyjáról, Schuller Aladáról, de az operatőri pályára nem az ő ösztönzésére került. Sokáig egyáltalán nem mutatott érdeklődést a fényképezés iránt. Édesapja a textilszakmában dolgozott, szerette volna, ha fia is ezt a szakmát választja. Az édesapa testvére, Aladár finanszírozta az ifjú Imre külföldi tanulmányait, de a történelem közbeszólt. Az eredeti terv szerint Schuller Imre Belgiumba ment volna, de csak Franciaországig jutott el, 8 hónapig Párizsban tanult egy textilfőiskolán. Időközben kitört a háború, és visszatért Magyarországra. 34 hónapot töltött el munkaszolgálatosként Vácott, a Kárpátokban és Galíciában. Többször megszökött, végül szerencsésen túlélte a háborút.

Ekkora azonban már csaknem 30 éves volt, s ott állt szakma nélkül. Pályaválasztási tanácsadó javaslatára a filmszakmában próbálkozott, s ismeretségén keresztül sikerült is bekerülnie a filmgyárba. Az első évek nem voltak problémamentesek, először a laborban dolgozott, majd a filmhíradóba került, végül rendezőként és operatőrként önálló filmeket készített.

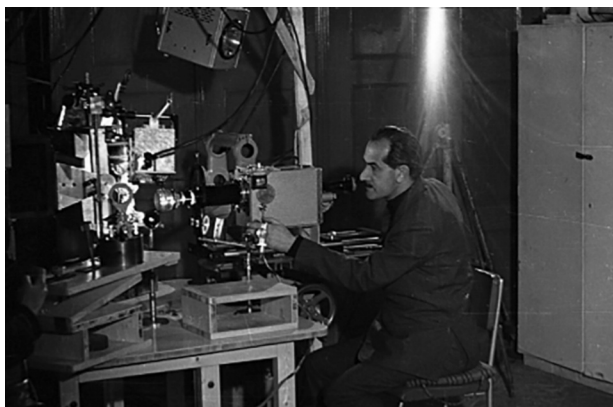
1955-ben kezdődött Schuller Imre természetfilm-korszaka, szebbnél szebb lírai természetfilmeket készített. Az élet izgalmas lehetőséget hozott számára. Miután a Nemzeti Múzeum Afrika-gyűjteménye 1956-ban lényegében megsemmisült, a hiányzó anyag pótlására Széchenyi Zsigmondot küldték Afrikába néhány vadásszal. Ennek a három hónapos expedíciónak volt tagja Schuller Imre. Színesre forgattak, mintegy 6000 métert exponáltak (*Afrikában jártunk*, 1960).

A későbbiekben több igen érdekes kisfilmet készített, egyebek mellett a salgótarjáni Radnóti-szoborról (*Holdfogyatkozás*), a Suki-kehelyről (*Rekviem*, 1970), Somlyó Zoltán verséről (*Hajnali imádság*, 1983).

A filmkészítésen kívül számos technikai találmánya volt, amelyeket azután nagy cégek lemásoltak és sorozatban gyártottak. Ő alkotta meg az első szinkronhangos felvételek készítésére alkalmas nagyvariós blimp-kamerát, amelynek első példányát egy tejesköcsögből és némi megolvasztott olomcsöből készítette, valamint az első hordozható

mini kránt, amit személygépkocsival is lehetett szállítani, s ami felvétel közben felemeli vagy leengedi a kamerát. A világon először Schuller Imre fejlesztette ki az ún. makróvariót, azt a speciális szerkezetet, melynek segítségével egy gombostű fejről készült képen belül is lehetett még variózni.

Schuller Imre rendező, operatőr

Kimagasló tehetség volt, de ahhoz, hogy önmagát menedzselje, nem volt tehetsége. Rendkívül szerény ember volt, aki nagy alázattal viseltetett szakmája iránt. Sokoldalú volt, művész, feltaláló, mérnök, zeneszerző. Ugyanakkor csendes, alkotó ember, aki soha nem törekedett arra, hogy reflektorfényben legyen. 1965-ben Balázs Béla-díjat, 1983-ban Erdemes Művész-elismerést kapott. Élete vége felé, 2002-ben a 33. Magyar Filmszemlén munkáját Életműdíjjal ismerték el. 2009-ben hunyt el, 90 éves korában.

A szakma tisztelte és elismerte, a nagyközönség azonban kevésbé ismerte. 2006-ban Dénes Gábor Balázs Béla-díjas filmrendező *Kamerás ember* címmel portréfilmet forgatott róla.

Unokája, Schuller Judit Flóra továbbviszi nagyapja örökségét. A finnországi Aalto Művészeti Egyetemen folytatott tanulmányokat fotó szakon. 2018-ban *Memory Theatre* címmel egyéni kiállítása volt a Labor Galériában. Munkáiban a családi örökség fontos szerepet kap.

*

Napjainkban egyre többen szeretnénk lehetőleg mindent megtudni családunk történetéről, elődeink életéről. Régebbi korokban a lehetőségek igencsak korlátozottak voltak. Arról már nem is beszélve, hogy mennyivel időigényesebb volt egy-egy információ felkutatása.

Az internet korszakában a lehetőségek szinte korlátlanok. Bámulatos, hogy íróasztalunk mellől szinte el sem kell mozdulnunk ahhoz, hogy kutathassunk a hazai és külföldi levéltárak, könyvtárak, kutatóhelyek anyagában. Az érdeklődők munkáját számos családfakutató program is segíti. Érdeklődőt írtam, de a saját és mások tapasztalata alapján helyénvalóbb a „megszállottak” kifejezés. Jól gondolja meg mindenki, hogy belekezdjen-e a kutatásba, mert az olyan szenvedéllyé válik, amelytől nehéz szabadulni!

Nagyon jó érzés, hogy oly sok dolgot megtudtam a felmenőimről és a korról, amiben éltek. Külön öröm és megtiszteltetés, hogy felidézhettem kilenc kiváló tehetség alakját, akik már- már feledésbe merültek. Hiába voltak kiemelkedő tehetségek a művészetek vagy a tudomány terén, és lettek a befogadó országban és nemzetközileg is elismertek, Magyarországon nem ismerik őket.

Szaktámból adódóan szinte egész pályafutásom alatt sok időt töltöttem kutatással, és bátran kijelenthetem, hogy ennek a munkának is van mellékhatása. Mielőtt belekezdenek, térképezzék fel a szemüvegkeret-kínálatot, és válasszanak maguknak egy jó gerinctornát!

JEGYZETEK:

- ¹ Írásomban az alábbi forrásokra támaszkodtam: CSILLAGNÉ Gál Judit, *Révész Géza tudományos munkássága*, Magyar Pszichológiai Szemle, 1984/1., 71–75.; GÁBOR Éva, *Révész Géza életútja*, Magyar Pszichológiai Szemle, 1984/1., 66–71.; KURUTZ Márton – UJHEGYI Gyula, *Schuller Imre* (Belvárosi természetjáró) életműdíjas, Filmkultúra, 2002, <https://filmkultura.hu/regi/2002/articles/profiles/schuller.hu.html>; PLÉH Csaba, *Révész Géza – A sors feszültségei levelezése és székfoglalója tükrében*, Thalassa, 2009/4., 75–100.; Alexandra von Pfuhlstein, *The Opera Singer Therese Rothauer = Jews in Nazi Berlin*, edited by: Beate MEYER, Hermann SIMON, and Chana SCHÜTZ, University of Chicago Press, 2009.; https://hvg.hu/360/201948_dokufilm__schuller_100_denes_gabor_aka-meras_ember.
- ² Frank Brangwyn (1867-1956) igen sokoldalú walesi művész, élete során több mint 12 000 művet /festményeket, rajzokat, fametszeteket, litográfiákat, kerámia, üveg, belsei építészeti tervek/ alkotott.
- ³ Walter Sickert (1860-1942) brit festőművész, akinek nagy hatása volt a brit avantgárd stílusra.
- ⁴ Horace Taylor (1881-1934) angol festőművész, díszlettervező, karikaturista.
- ⁵ Pesti Napló, 1923/39. (február 18.), 9.
- ⁶ 1925 – Salons of America Art Institute of Chicago Society of Independent Artists; 1947–1948 – George Binet Gallery, New York City; 1954 – Philadelphia Coleman Art Gallery; 1959 – Great Neck, New York, Art Market

Exhibition; 1968 – Great Neck, New York, Golde Gallery; 1971 – Pawling Memorial Gallery.

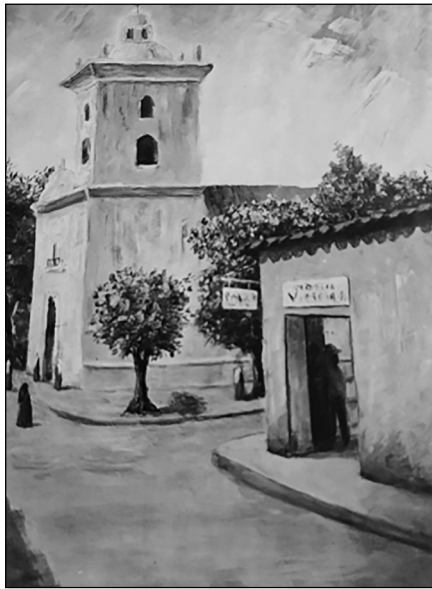
- ⁷ Fényes Adolf (1867–1945) festőművész. Tanulmányait Weimarban, Párizsban folytatta, majd hazatérve Benczúr Gyula mesteriskoláját látogatta. Nevéhez fűződik a szolnoki művésztelep megalapítása.
- ⁸ Pólya Tibor (1886–1937) festőművész, grafikus, karikaturista. Tanulmányait Budapesten az Iparművészeti, majd a Mintarajziskolában végezte. Egy nyári szünetben a szolnoki művésztelepen Fényes Adolf mellett dolgozott.
- ⁹ Pólya Iván (1889–1939) festő- és szobrászművész. A budapesti Iparművészeti Iskolában szobrászatot, Párizsban festészetet tanult. Sokáig a szolnoki művésztelepen, majd Budapesten élt. Számos kiállítása volt. Tehetsége ellenére kevésbé volt ismert, mint bátyja, Tibor.
- ¹⁰ Szüle Péter (1886–1944) festőművész. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd tanulmányutakat tett Olaszországba, Franciaországba, Hollandiába és Németországba. Budapesten, majd a szolnoki művésztelepen alkotott. Több kiállítása volt a Műcsarnokban és az Ernst Múzeumban.
- ¹¹ Georg Elias Müller (1850–1934) német pszichológus, a kísérleti memóriakutatás egyik megalapítója.
- ¹² Edmund Husserl (1859–1938) német filozófus, a fenomenológia megalapítója.
- ¹³ Max Verwor (1863–1921) német pszichológus, fiziológus.
- ¹⁴ Carl Stumpf (1848–1936) német filozófus és pszichológus.
- ¹⁵ Emile du Bois Reymond (1818–1896) német pszichológus.
- ¹⁶ PLÉH, I. m.
- ¹⁷ Pesti Napló, 1926/5. (január 8.), 20.
- ¹⁸ Hermann Imre (1889–1984) orvos, pszichológus, pszichoanalitikus.
- ¹⁹ Kornis Gyula (1885–1958) politikai tevékenysége mellett komoly tudományos tevékenységet folytatott, egyebek mellett a kísérleti pszichológia területén.
- ²⁰ Révész Géza emléktáblájának avatása alkalmával tartott előadás, Siófok 1983. április 29., kéziratban. GÁBOR Éva, I. m.
- ²¹ Vedres Márk (1870–1961) szobrász, grafikus. Tanulmányait Münchenben, Párizsban folytatta. 1925 és 1934 között Firenzében élt, utána visszatért Magyarországra. Számos hazai és nemzetközi kiállításon vett részt.
- ²² Julianna holland királynő (1909–2004) 1940 és 1980 között volt Hollandia uralkodója.
- ²³ Lippe–biesterfeldi Bernát herceg (1911–2004), Julianna holland királynő férje.
- ²⁴ Bellovics Imre (1847–1921) karnagy és zenepedagógus.
- ²⁵ Újházi Ede (1841–1915) színész.
- ²⁶ Magyarország, 1906/249. (október 14.), 10.
- ²⁷ Pesti Napló, 1905/96. (április 6.), 14.

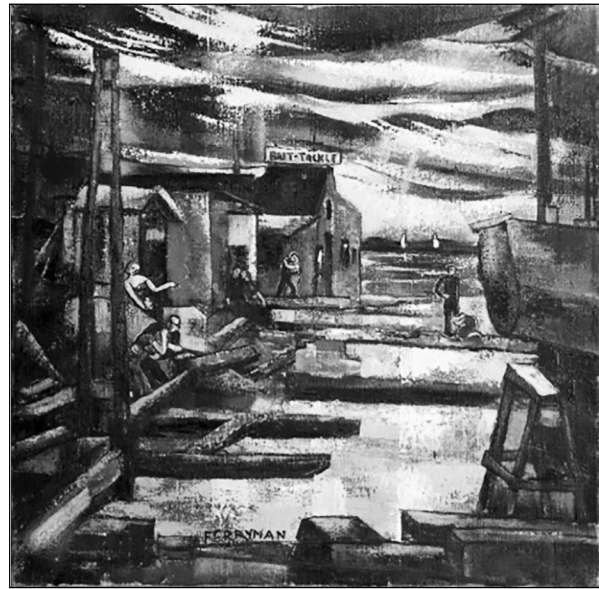
Francis Revesz-Ferryman: *Street view* (1920)

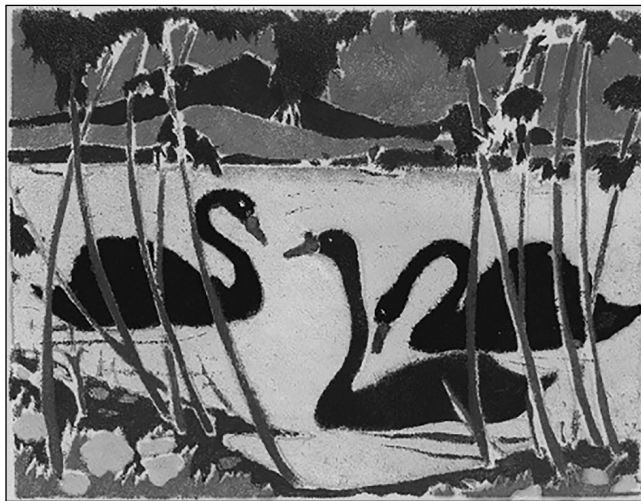
Andres G. Revesz: *Bodegon Criollo* (1974)

Andres G. Revesz: *La Iglesia de Baruta* (1973)

Francis Revesz-Ferryman: *Dock Workers* (1950)

Francis Revesz-Ferryman: *3 Swans* (1921)

Andres G. Revesz: *Bodegon con cebollas* (1967)

Judith Laquer-Revesz: *L'elefante Felice* (1960)